

İlk maarif naziri Nəsiyyə Yusifbəyli: təntənəli və faciəli ömür

məcəburiyyət qarşısında qalıb Gəncəyə - doğma yurduna qayıdır.

Dahi dramaturq M.F.Axundovun (1812-1878) anadan olmasının 100 illiyi yaxınlaşırdı, bununla bağlı tədbirlərə hazırlıq aparılırdı. Nəsiyyə Yusifbəyli də öz töhfəsini verdi. 1911-ci ildə, 20 mayda "Tərcüman" qəzetində bir məqalə çap etdirdi. M.F.Axundov yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumatla oxucuları tanış etdi.

N.Yusifbəyli o illərdə "Molla Nəsrəddin" jurnalının müdafiəsinə qalxan ziyalı idi, 1909-cu ildə "Tərcüman" qəzetində (sıra nömrəsi 36) "Mətbuat" adlı məqaləsini də xatırlamaq pis olmazdı. Rusiyada çıxan müsəlman satirik jurnalından-dan danışan məqalədə müəllif "Molla Nəsrəddin"ə xüsusi qiymət verirdi. Polemik ruhlu məqalədə N.Yusifbəyli "Molla Nəsrəddin" jurnalına haqsız hücumları ciddi tənqidə atəşinə tuturdu.

O, Gəncədə maarifçilik işi aparırdı, eyni zamanda Gəncə Bələdiyyə idarə-sinin üzvü idi, Ali ruhani mədrəsəsində dərs deyirdi, ana dilində ilk kitabxananın yaradılması təşəbbüsçüsü idi. Nəsiyyə Yusifbəyli ehtimala görə bu illərdə "Təs-lim" adlı roman da qələmə almışdır. "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərini başa çatdırmışdır. Bu kitabın əlyazmasının taleyi də naməlumdur.

Rusiyada 1917-ci ildə Fevral Burjuva inqilabı baş verdi, bu ilin mart ayında N.Yusifbəylinin rəhbərliylə "Türk ələmi mərkəziyyət partiyası" yaradıldı. Partiya Rusiyanın Federativ şəklində qurmaq, onun tərkibində Azərbaycanca muxtariyyət ver-mək uğrunda mübarizə aparırdı. Partiya xalq öz programı ilə tanış etmək məqsədilə Şah Abbas məscidinin həyətidə mitinq keçirdi. "Yaşasın Azərbaycan muxtariyyəti", "Yaşasın demokratik respublika", "Yaşasın türk adəmi - mərkəziyyət partiyası" şüarları altında keçirildi (Bax: "Baku" qəzeti, 12 aprel 1917). May ayında Moskvada keçirilən Rusiya müsəlmanlarının qurultayında iştirak və rəhbərlik etmişdir. Belə ki, siyasi və ictimai xadim Ə.Topçubaşov (1862-1934), müsəl-mən Demokratik "Musavat" partiyasının rəhbəri M.Ə.Resulzadə (1884-1955) təklif irəli sürmüşlər ki, Rusiyanın federativ şəklində qurub və Azərbaycan muxtariyyət verilməsi uğrunda mübarizədə birləşib vahid cəbhədə hərəkət etməlidir. Həmin ilin iyununda hər iki partiya birləşib "Türk adəmi - mərkəziyyət partiyası" "musavat" adlandırıldı. Partiyanın Gəncə şöbəsinin rəhbəri Nəsiyyə Yusifbəyliyi.

N.Yusifbəyli bu illərdə xalqımızın öz istiqlalyyətinə yiyələnməsi, azad və müstəqil olması üçün əhəlinin müasir silahları

sirlərinə yaxından yiyələnməsini tövsiyə edirdi. Nəsiyyə Yusifbəyli Zaqafqaziya Seyminin üzvü, 1918-ci ilin 26 aprelində yaranmış müstəqil Zaqafqaziya Respublikası hökumətinin Maarif Komissarı idi.

1918-ci ilin 28 mayında ADR elan olundu. N.Yusifbəyli bitərəf Fətəlixan Xoyskinin (1875-1920) Baş nazir olduğu koalisiya Birinci kabinetində xalq maarifi naziri vəzifəsini icra etməli oldu. F.Xoyskinin başçılıq etdiyi İkinci və Üçüncü kabinetində də həmin vəzifədə çalışmışdır. N.Yusifbəyli 1919-cu ilin 14-aprelində Azərbaycan Respublikası Nazirlər şurasının sədri təyin olundu və bu vəzifədə çalışmışdır. N.Yusifbəyli 1919-cu ilin 14-aprelində Azərbaycan Respublikası Nazirlər şurasının sədri təyin olundu və bu vəzifədə çalışmışdır. N.Yusifbəyli 1919-cu ilin 14-aprelində Azərbaycan Respublikası Nazirlər şurasının sədri təyin olundu və bu vəzifədə çalışmışdır. N.Yusifbəyli 1919-cu ilin 14-aprelində Azərbaycan Respublikası Nazirlər şurasının sədri təyin olundu və bu vəzifədə çalışmışdır.

N.Yusifbəyli Baş nazir olduğu dövrdə Dövlət orqanizmi tam formalaşmışdı və çoxpartiyalı parlament isə xalqın arzularına müvafiq qərarlar çıxarırdı. 1920-ci ilin yanvarın 11-də Antanta dövlətləri Azərbaycan respublikasının istiqlalyyətinə tanınması haqqında qərar çıxartdılar. Bu, hökumətin böyük nailiyyəti sayılırdı.

Nəsiyyə Yusifbəyli baxmayaraq ölkənin çətin vəziyyətində Mustafa Kamal Atatürkün (1882-1938) rəhbərlik etdiyi Anadolu istiqlal savaşında rəğbət bəsləyərək 1920-ci ilin martında cüzi də

olsa Ankaraya valyuta göndərdi...

1920-ci ilin 27 aprelində Sovet Rusiyasının XI Ordusu Azərbaycan De-mokratik Respublikası ərazisinə soxuldu və işğal etdi. Milli istiqlal hərəkatının bəzi xadimləri ölkəni tərk etdilər. Belə ki, 1920-ci ilin 30 iyununda rus dilində çıxan "Kommunist" qəzeti (№49) Nəsiyyə Yusifbəylinin İstambulda getməsi barədə yazdı. "İstihad" partiyasının rəhbərlərindən biri S.M.Qənzadə (1886-1942) isə xatirələrində bu faktı təkbiz etmişdir. M.Ə.Resulzadə N.Yusifbəylinin xatirəsinə həsr etdiyi məqaləsində onun gürcüstanın Siğnax mahalında həlak olmasının yazmışdır. (Bax: M.Ə.Resulzadə: Nəsiyyə Yusifbəyli, "Odlu yurd" jurnalı, №3, 1 mart 1931, səh 64). ADR-nin əks-kəşfiyyət idarəsinin rəsmi işləmiş N.Şixzamanlı N.Yusifbəylinin Azərbaycanın Ərət qəzasında naməlum şəxslər tərəfindən öldürüldüyünü qeyd etmişdir. ADR-nin maliyyə naziri olmuş Əbdüli bəy Əmircanov (1874-1948) N.Yusifbəylinin Azərbaycan ərazisində yoxa çıxmasını göstərmişdir. (Bax: Ə.Əmircanov. Böyük Ermənistan xəyali və Qarabağ: Erməni vəhşəti. İstanbul, 1992, səh. 137). Beləliklə, böyük şəxsiyyət: ictimai - siyasi və dövlət xadimi Nəsiyyə Yusifbəylinin ölüm tarixi hələ də deqiqləşdirilməmişdir.

Keçmiş qayıdaq: N.Yusifbəyli 1917-ci ildə Şəfiqə Soltandan ayrılır və Əynülhəyat xanım Bəyşevaya evlənir. Birinci nigahdan iki uşağı doğulmuşdu, ikinci nigahdan uşağı olmamışdı, amma ilk nigahdan olan övladlarına atılıq qaçığı-sını əsirgəməmişdir. 1920-ci ilin 27 aprelində N.Yusifbəyli keçmiş heyət yoldaşı Şəfiqə xanım Soltanın evinə gəlmiş, cibindəki axırıncı pulları stolun üs-

tünə qoy-muş və doğma uşaqlarını qorumağı xahiş etmişdir... Cibində bir manatı da olmayan N.Yusifbəyli öz yaxın dostu, "Əhrar" partiyasının rəhbərlərindən biri Əşraf Ta-ğiyeva (1860-1930) xəbər göndərir ki, gəlib onu Gürcüstana ötürsün. Əşraf Tağiyev dövrünün cəsur şəxsi idi və o, Nəsiyyə Yusifbəylinin, "Musavat" partiyasının Bakı Komitəsinin üzvü Yusif İbrahimli (1883-1930) götürərək hökumət avtomobilinə Gürcüstana yola düşmüşlər. Və Nəsiyyə Yusifbəyli Gürcüstana keçmişlər. Sən demə, avtomobildəkilər quldurlar imiş. Avtomobilin istiqamətini Kürdəmir istiqamətinə yönəltmişlər. Sən demə, Nəsiyyə Yusifbəylinin əlindəki kiçik çamadanından quldurlar şübhələnməmişlər ki, onun içində qızıl əşyalar vardır, bu musafir xaricə qaçır. Yollara nabeləd rus sürücüsü işdən hallı olmayıb, maşını qumluq yolu ilə Kür çayına yaxın meşəliyə sürür. Qatillar Nəsiyyə Yusifbəyli öldürür. Kürdəmir qəzası o dövrdə indiki Zərdab rayonu əhatə edirdi. Sürücü maşından tullanaraq canını qurtara bilmişdir. O, sonralar Gürcüstan mənsəvklərinə qarşılıq olmuşdur. Qatillar cinayətin izini itirmək məqsədilə Nəsiyyə Yusifbəyli qarşısında Həmidbəy (1878-1942) saxta məktub göndərirdi ki, Nəsiyyə İstambulda pulsuzluq ucbatından dilənçilik edib, qarşıdan pul istəyir. Qarşıdanın qatillər xəbərsiz olan Həmidbəy məktub gətirən canlara pul vermişdir.

Bu dövrdə Nəsiyyə Yusifbəylinin birinci arvadı Şəfiqə xanım Soltan Qaspirinski Azər-baycan SSR hökuməti orqanlarına rəsmi ərizə ilə müraciət etmiş, İstambulda getmək icazəsini almışdır və iki uşağını da özünə İstambulda aparmışdır. Nəsiyyə Yusifbəyli görən bir nəfər də tapılmışdır. Lakin bir təsadüf nəticəsində Nəsiyyə Yusifbəyli keçmiş sürücüsünə rast gəlmişdir. O, Şəfiqə xanımın ərz etmişdir ki, Nəsiyyə Yusifbəyli Kür çayının yaxınlığında öldürülmüşdür. Şəfiqə xanım Gəncədə yaşayan qarşada Həmidbəy məktub yazaraq məsələdən onu əgah etmişdir. Həmidbəy yaxın qohumları ilə Kürdəmirə gəlmiş, qarşıdanın həqiqətən bu ərazidə qətlə yetirildiyini deqiqləşdirmişdir. Bəli, Nəsiyyə Yusifbəylinin ölüm taleyi belə bir faciə ilə sonlanmışdır.

Maraqlı və qəribə tələdir ki, xalqımızın böyük dövlət və ictimai xadimləri Babəkədən üzü bəri müxtəlif səbəblərdən ya qəzaya uğradılmış, ya da qətlə yetirilmişdir. Tariximizdə şərəfli yer tutan, ilk maarif naziri və Baş nazir Nəsiyyə Yusifbəyli də istisna olmadığı, ömrünü faciə ilə başa çatdırdı. Nəsiyyə Yusifbəyli bu gün xatırlanır, adına məktəb, küçə, qəsəbə vaxdırımı?

Yuxarıda vurğuladığım kimi: "Biz unutmaz deyilik!"

Azərbaycan xalqının böyük şəxsiyyətləri nəsiyyədən-nəslə xatırlanır, məqalələr yazılır, kitablar nəşr olunur. Bu ənənə bu gün də davam etməkdədir, deməli, biz unutmaz deyilik. Necə ki, dövrümüzün tanınmış ictimai - siyasi və dövlət xadimi Nəsiyyə Yusif oğlu Yusifbəyli (1881-ci ildə Gəncədə doğulmuş, həlak olması haqqında dəqiq məlumat yoxdur) haqqında söz demək vaxtı çatmışdır. Dolu təhsil almış, əvvəl Gəncə gimnaziyasında orta təhsilini başa vurmuş, sonra (1902) Odesa Universitetinin hüquq fakültəsində oxumuşdur. Universitetdə təhsil alan azər-baycanlı tələbələr tərəfindən yaradılan "Azərbaycan təşkilatı"nın rəhbərlərindən biri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu illərdə çəkilmiş foto - şəkildə (1904) Nəriman Nərimanov, Şahməliyev qardaşları ilə yanaşı Nəsiyyə Yusifbəyli də görünür.

Allahverdi Eminov

İxtişaşlardan qorxuya düşən Çar hökuməti Odessa Universitetinin bağlan-masına nail olur. Yusifbəyli Nəsiyyə Yusifbəylinin Bağçasaray şəhərində məskunlaşır. Bu şəhərdə tanınmış ictimai xadim, jurnalist İsmayilbəy Qaspirinski (1851-1914) "Tərcüman" qəzetini buraxırdı. N.Yusifbəyli bu qəzetdə maraqlı məqalələrlə çıxış edir. Və İsmayil bəyin qızı Şəfiqə Sultan xanım (1886-1975) evlənir. Bağçasarayda o, görkəmli dramaturqumuz Ə.Haqverdiyevin (1870-1933) "Dağın lütfə" faciəsini tamaşaya qoyur, özü Nəsiyyə Yusifbəyli rolunu oynayır "Tərcüman" qəzeti bu haqda məlumat vermişdir.

N.Yusifbəyli (görməli maarif xadimi F.Köpərlinin (1863-1920) "Azər-baycan ədəbiyyatı və Hüseyin Əfəndi Qayıbovun (1830-1917) Azərbaycanca məşhur olan "Şüəranın eşarına məcmuədir" adlı əsərini çap etdirməyə çalışır, nail ola bilmir, müxtəlif səbəblərdən...

N.Yusifbəyli (1908-ci ildə təhsilini Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsində davam etdirir de, maddi imkanlı ucbatından IV kursda təhsilini atmışdır. Çar hökumətinin təqiblərindən yaxa qurtarmaq üçün bir vaxtda İstambulda yaşamağa olur və 1909-cu ildə